

УДК 811.161.2'38:821.161.201/7].08
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.149-153

І. А. Федькова, І. С. Беркешук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕРИФРАЗИ У «ФІЛОСОФСЬКИХ МІСТЕРІЯХ» МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

У статті проаналізовані семантико-стилістичні функції перифраз у «Філософських містеріях» Митрополита Іларіона. Виокремлені загальноновживані та індивідуально-авторські перифрази, уточнено дефініції.

Ключові слова: вторинна номінація, перифрази, стилістичні функції перифраз, «Філософські містерії».

Актуальним завданням сучасного мовознавства є поглиблене вивчення художнього тексту, його мовних одиниць, що характеризуються структурно-семантичними особливостями, різним змістовим навантаженням, неоднаковою участю в образо- і текстотворенні. Невід'ємним складником художнього дискур-

су є перифрази. Перифраз, перифраза, парафраз, парафраза – у стилістиці слова, усталені словосполучення (зрідка – речення), що є образно-переносними й описовими найменуваннями предметів, явищ, істот, осіб тощо; один із різновидів тропів. Перифрази мають метафоричний, рідше – метонімічний характер і мають у собі певну оцінку, зокрема емоційну [7, с.471]. Ця фігура основана на порівнювальних, асоціативних аспектах, подібних до симфори, алюзії, що вимагає від автора спостережливого ока, особливої уваги, ніби замаскованої виразності [5, с.130].

Перифрази як один із різновидів тропів неодноразово ставали предметом наукового дослідження науковців. В українському мовознавстві найпоширенішим підходом до вивчення перифрази є функціонально-стилістичний. Його основні положення висвітлені в наукових працях. Є. Регушевського, І. Кобилянського, Н. Сологуб, О. Копусь, Ю. Макарець та ін., у яких дослідники зосереджують увагу на виражальних властивостях перифрази.

Дослідженню особливостей функціонування перифраз у «Філософських містеріях» Митрополита Іларіона присвячена пропонована стаття.

За словами Митрополита Іларіона, його власні містерії опираються на два давні пласти релігійної поезії та філософії. Поєднання цих пластів дуже характерне для світогляду Огієнка, який узагалі вмів гармонійно поєднувати вселюдське, християнське начало з національно-культурним. Отже, релігійну літературну традицію тут складає, по-перше, поезія Біблії, зокрема Псалтиря як загальноновизнаного канону, а, по-друге, українська барокова творчість XVII-XVIII століть. Обидва джерела для автора важливі, обидва надихають його. Перше наповнене загальнолюдським християнським змістом, друге виявляє національно-культурну проблематику [цит. за 8]. Жанр уміщених у першому томі зібраного багатотомного видання, що побачив світ у 1957 році сам автор визначив як «філософські містерії». Разом з тим у післямові до видання митрополит підкреслював, що його твори належать до «релігійної поезії», роль та функцію якої він тут лаконічно обґрунтував [3, с.323-328]. Саме ця «релігійність» і зумовила вибір перифраз, які є об'єктом нашого дослідження. Це, переважно, слова чи словосполучення, які є описовими найменуваннями Бога, Диявола, Людини, Царства Божого тощо.

За класифікацією Є. Регушевського перифрази бувають індивідуально-авторськими й загальнономовними, або традиційними [4, с.43]. Так, зокрема, І. Огієнко вживає чимало традиційних перифраз: Бог – *Господь, Творитель, Батько, Він, Світотворець, Вища сила*:

Хвала Вищій силі,
Що в цім Світотворі
Світи дала милі,
– Ясні тихі Зорі!» [3, с.13],

Творителю, з Твоєї волі
Душа прийшла на Всесвіт знову:
Чи йти до земної юдолі,
Чи в інший Світ по Твому Слову? [3, с.17],

Хто *Батько* цьому Світотвору,
Хто ці світи пустив у рух? [3, с.35] тощо.

Поряд з цим подибуємо й індивідуально-авторські перифрази на позначення Бога: *Ум (Розум) Господній, Джерело Світоздання, Господні справи, Батьківська ласка, Інженер будови, Суддя Правдивий*:

Дух Божий ширяє
В всевітній безодні,
І крилами має

Скрізь *Розум Господній* [3, с.13];
І все кружляють по Вселенній,
Як їм призначив *Ум Господній* [3, с.23];

Господь Джерело Світоздання,
Господь *Усесвіту Творець*:
Комар дрібний й Зоря Порання –
Господь початок їм й кінець! [3, с.35];

Хто ж чує Всесвіту основи,
Хто духом межі їх сприймає,
Такому *Інженер будови*
В останній кузці сонцем сяє [3, с.35] тощо.

У перифразі *Інженер будови* яскраво простежується метафоричність, яка лягла в основу творення цього тропу. Так, інженер – це фахівець якої-небудь галузі техніки з вищою технічною освітою [6, т.4, с.29]. Саме ця ознака (фахівець) й стала домінантною. Ця лексема входить і до інших перифрастичних виразів – *інженер людських душ* – на позначення письменників, або вчителів-педагогів, *інженери культурного цеху* – культосвітні працівники [2, с.53] тощо. Перифраз *Суддя Правдивий* з'являється у містерії «Остання хвилинка», виокремлюючи у своїй номінації ще одну ознаку – кожна людина в кінці свого життєвого шляху постане перед Богом на суді, де відповідатиме за діяння свої і тільки Господь Бог на тому суді буде єдиним і правдивим суддею:

На Суд з собою можеш взяти,
Хто свідчить буде в обороні, –
Діла чесотні розказати
Судді Правдивому на Троні... [3, с.179].

На відміну від загальнономовних, індивідуально-авторські перифрази не лише називають предмет чи явище, а й дають їм ту чи ту оцінку, виступають естетичним (і характерологічним) компонентом мистецького цілого. Так, Митрополит Іларіон поряд із загальнономовними (*Істота Божя, Вишнього Подоба, діти Божі*) вводить до свого твору такі перифрази на позначення Людини: *Світу порошина, Божий Обранець, Служителі численні, Божий Висланець*:

Людина навіть досконала
Усе ж істотою – Людина,
І до Святого Ідеала
Вона – до *Світу порошина!* [3, с.19];

Не правда в Світі – груба сила
Свого кругом провадить танця,
Й мечем тяжким втинає крила
В роботі *Божого Обранця!* [3, с.49];

Людина – *Вишнього Подоба,*
Душа її – душа Господня, –
Усього творива оздоба [3, с.91].

В основу номінації перифраз на позначення творіння Господа – Всесвіту – покладено, перш за все, означення, яке вказує на Творця, виокремлює та возвеличує його творіння: *Господній Світотвір, Усі Світи Господніх Рук, Світи Його, Світи численні, Божий Всесвіт, Божя Вселенна, Всесвітній Чертог*:

Я покажу їй всю Вселенну,
Усі Світи Господні Рук [3, с.19];

В моїм *Господнім Світотворі*
Людина вічна спередвіку:
Душа шугає з Зір на Зорі
В Мою Всебатьківську Опіку [3, с.19].

Метафоричність перифрази *Всесвітній Чертог* полягає у наданні всевіт-ту ознаки величності, вишуканості (пор. *чертог* – розкішна, велична будівля, палац; палата (в палаці, замку) [т.11, с.313]):

Хто Світотворцю син слухняний,
Той у *Всесвітньому Чертозі*
Стається мешканець коханий
Як милий брат для нас у Бозі [3, с. 24].

Хоча сам автор подає це слово як архаїчне у прикінцевому словничку архаїзмів в містеріях зі значенням *Божя Палата, Рай* [3, с.328].

Прикметною ознакою майже усіх перифраз, які складаються з двох чи більше компонентів є те, що кожне слово пишеться з великої літери. Щодо цієї особливості, Митрополит Іларіон сам дає коментар: «І тому з ідеалістичного щиро християнського погляду ми й пишемо все Святе та все освячене з великої початкової букви: Бог, Господь, Всевишній [...]. Те, що сіє Диявол, це матеріалістичний світогляд. Для матеріаліста нема нічого Святого, нема нічого освяченого. Для нього тільки бог, господь, небо, рай, ангол і т. ін., – з малої букви. [...] Ідеалістичний чоловік – це Людина, а матеріалістичний – людина [3, с.324-325]».

Згідно з релігійними віруваннями, рано чи пізно кожна людина завершить свій земний шлях і відійде у потойбіччя. У «Філософських містеріях» натрапляємо на такі перифрази: *Оселя Небесна, Оселі Райські, Надзоряний Чертог, Божий Престол, Божий Горний Град* тощо:

Свята Душа несеться Вгору,
Бо Там її чекає Бог, –
В юдолі тісно Духу й зору,
Вгорі ж *Надзоряний Чертог!* [3, с.155];

На Небі в *Божім Горнім Граді*
Широкі сонячні Оселі
В цвітуцім вічно воннім Сади
Де солов'ї гримлять веселі [3, с.155].

Усі заповіді Господні, Господне вчення – це *Правда Божя, Правда Свята, Правда Господня*. І як антитеза до *Правди Божої*, створена перифраза на позначення Диявола – *батько Неправди*: «Хор злих духів стає в обороні Диявола, *батька Неправди* [3, с.97]».

Значна кількість перифраз містить у своєму складі епітети: *Оселя Небесна, Небесний Чертог, Ласка Божя, Божя Десниця, Лоно Батьківське, Господа Оселі, Пречиста Марія* тощо:

Безмежні в Господа Оселі
Для всіх покаяних готові, –
Нехай же люди йдуть веселі
На *Лоно Батьківське* Христові [3, с. 190].

Функціонування епітетів у складі перифрастичних одиниць актуалізує на-самперед оцінно-образну функцію сакральних номінацій, ускладнює асоціативно-

сміслові зв'язки [1, с.18]. Епітети увиразнюють сприйняття перифрастичних одиниць, роблять текст яскравішим та образно-означально наповненим.

Отже, перифрази як семантико-стилістичний засіб, активно функціонують у «Філософських містеріях» Митрополита Іларіона. Попри своє релігійно-філософське спрямування, твір написаний живою мовою, легкий для читання та розуміння. Значну роль у досягненні такого ефекту відіграли різноманітні перифрази (як загальнономвні, так і індивідуально-авторські). Цей троп увиразнює текст, робить його динамічнішим та строкатішим. Використання перифраз допомагає уникати повторів, а також розкриває індивідуально-авторське сприйняття світу. Перспективним буде наступне дослідження «Філософських містерій», зокрема, щодо класифікації та функцій епітетів у ньому.

Список використаних джерел:

1. Деравчук С. Функціонально-семантичний статус епітетів у конфесійному стилі. *Дивослово*. 2003. № 1. С. 17-20.
2. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Короткий словник перифраз. Київ : Радянська школа, 1985. 151 с.
3. Митрополит Іларіон. Релігійна поезія. Твори. Вінніпег, 1957. Т. 1: Філософські містерії. С. 323-327.
4. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові. *Укр. мова і літ. в школі*. 1984. №4. С. 41-47.
5. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В.Ф. Святовець. Київ : Академія, 2011. 176 с.
6. Словник української мови. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. 840 с.; Т.11. 699 с.
7. Українська мова: енциклопедія. Київ : Вид-во Укр. енци. ім. М.П. Бажана, 2004. 833 с.
8. Поліщук Я.О. Містерії митрополита Іларіона. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10472.html>.

The urgent task of modern linguistics is the in-depth study of the artistic text, its linguistic units, characterized by structural-semantic peculiarities, different content load, unequal participation in image and text creation. An integral part of artistic discourse is the periphrasis. Periphrasis, paraphrases, paraphrases – in the stylistics is the word or a group of words, fixed phrases (rarely – sentences), which are figuratively-portable and descriptive names of objects, phenomena, beings, persons, etc. Periphrasis have a metaphorical, rarer – metonymic character and have a certain evaluation, in particular emotional. Periphrasis could be both: universal and individually-authored. In contrast to the general language, the individual-authored periphrasis not only call an object or phenomenon, but also give them this or that assessment, serve as an aesthetic (and characterological) component of the text. Thus, Metropolit Ilarion near by the general language used such individual-authored periphrasis named the Person. According to religious beliefs, sooner or later each person will complete his earthly journey and go away in the other world. In «Philosophical mysteries» we are faced with the following periphrases.

Periphrasis as a semantic-stylistic tool, are active in the «Philosophical mysteries» by Metropolit Ilarion. Despite of its religious-philosophical orientation, the text is written by a living language, easy to read and understand. Significant role in achieving this effect has played a variety of periphrasis (both general and individual-authored). Periphrasis recognizes the text, makes it more dynamic and colorful. The using of periphrasis helps to avoid repetitions, as well as reveals the individual and author's perception of the world. The next study of «Philosophical Mysteries» will be the classification and functioning of epithets in it.

Key words: secondary nomination, periphrasis, stylistic functions of the periphrase, «Philosophical mysteries».

Отримано: 25.09.2018 р.